

De adoptiefase van schoolgerichte preventieprogramma's

Van boodschap naar beslissing

Femke Hoekstra,¹ Mariska Klein Velderman,² Karin Wiefferink,³ Cees van Overveld,⁴ Josien ter Beek,⁵ Goof Buijs,⁶ Ferry Goosens,⁷ Theo Paulussen²

Schoolgerichte preventieprogramma's blijven vaak ongebruikt op de plank liggen. De beslissing van scholen om met een programma aan de slag te gaan is de eerste stap richting feitelijk gebruik. Als onderwijs ondersteunende organisaties, zoals GGD-en, scholen willen motiveren om met bepaalde programma's te gaan werken zouden zij gebruik moeten maken van een adoptiestrategie die aangrijpt op determinanten die een rol spelen bij de intentie tot gebruik van de scholen. In dit artikel wordt de adoptiestrategie van twee schoolgerichte preventieprogramma's beschreven. Aan de hand van interviews met medewerkers van onderwijs ondersteunende organisaties is onderzocht hoe de werving van de scholen in de praktijk is verlopen. Tevens is aan de hand van vragenlijsten bij schoolleiders onderzocht welke factoren hun intentie om met de programma's aan de slag te gaan bepalen. Op basis hiervan worden aanbevelingen gedaan voor aanpassing van de adoptiestrategie.

Trefwoorden: determinanten van implementatie, implementatiestrategie, schoolgerichte preventieprogramma's

INLEIDING

Preventieprogramma's, hoe goed ze ook zijn, zijn alleen effectief als ze (goed) gebruikt worden. Het invoeren van een vernieuwing gaat echter niet vanzelf. Een invoeringsproces voltrekt zich in drie fasen: de adoptie-, implementatie-, en continueringsfase. Een systematisch ontworpen invoeringsstrategie richt zich derhalve per fase op de factoren die een succesvolle overgang naar de daaropvolgende fasen belemmeren of bevorderen.^{1,2}

Dit artikel beperkt zich tot de adoptiefase; de fase waarin de beoogde gebruikers kennisnemen van de aard en inhoud van de vernieuwing en hun intentie tot gebruik gevormd wordt.³ Deze fase gaat dus vooraf aan de feitelijke invoering (de implementatiefase). In dit artikel beschrijven we hoe een systematisch ontworpen adoptiestrategie werd toegepast bij de invoering van twee schoolgerichte preventieprogramma's, te weten het PAD-

leerplan en het PRIMA antipestbeleid en doet verslag van het onderzoek naar de factoren die een rol speelden bij de beslissing van scholen om al dan niet met het programma te gaan werken (intentie tot gebruik). De resultaten zijn afkomstig van 1) interviews met betrokken regionale onderwijs ondersteunende organisaties over het verloop van de werving van scholen, en 2) vragenlijstonderzoek onder schoolleiders naar factoren die hun intentie tot gebruik beïnvloed hebben.

PAD en PRIMA

Het PAD-leerplan (Programma Alternatieve Denkstrategieën) is gericht op het stimuleren van sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen tussen vier en twaalf jaar. Het programma is een vertaling en bewerking van het in Amerika effectief gebleken PATHS-curriculum.^{4,5} Het PAD-leerplan richt zich op het ontwikkelen van een positief zelfbeeld, het ontwikkelen van zelfcontrole, het begrijpen van gevoelens en conflicthantering. Het PRIMA antipestbeleid is gericht op de preventie van pesten in de bovenbouw van het basisonderwijs. Het PRIMA-Project is gebaseerd op het eerder effectief gebleken antipestprogramma van Olweus uit Noorwegen aangepast aan de Nederlandse situatie.⁶⁻⁹ Voor beide interventieprogramma's werd de strategie van werving van scholen uitge-

¹ GGD Amsterdam, destijds: TNO Kwaliteit van Leven

² TNO Kwaliteit van Leven

³ Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende kind (NSDSK), destijds: onderzoeker TNO Kwaliteit van Leven

⁴ Seminarium van Orthopedagogiek

⁵ GGD Gelre-IJssel, destijds: NIGZ

⁶ NIGZ

⁷ Trimbos instituut

voerd door regionale onderwijsondersteunende organisaties; Gemeentelijke Gezondheidsdiensten (GGD) en een Centrum Educatieve Dienstverlening (CED).

Theoretisch raamwerk

Figuur 1 toont het theoretisch raamwerk voor het onderzoek naar de determinanten van de intentie van scholen tot het gebruik van de voorgestelde preventieprogramma's. Dit raamwerk is een afgeleide van de Theory of Planned Behavior,¹⁰ de Social Cognitive Theory¹¹ en eerder empirisch onderzoek naar de invoering van onderwijsinnovaties.^{2,12-20} Hierin nemen sociaalpsychologische kenmerken van de toekomstige gebruiker een centrale positie in als voorspellers van de intentie tot gebruik. Attitude wordt bepaald door inschattingen omtrent praktische bruikbaarheid en verwachte uitkomsten van het programma. De mening van mensen in de sociale omgeving en de waarde die hieraan gehecht wordt vormen de sociale norm. Eigen-effectiviteit heeft betrekking op de inschatting of de docenten de vaardigheden bezitten die nodig zijn om het programma uit te voeren. Taakopvatting gaat over de mate waarin de schoolleiders en docenten het tot hun verantwoordelijkheid rekenen om dergelijke programma's te gebruiken.

Kenmerken van de onderwijsvernieuwing (zoals aantrekkelijkheid en duidelijkheid van de materialen) en kenmerken van de organisatie (zoals de cultuur van de school, het organisatieklimaat en de aanwezige problematiek) hebben invloed op de sociaal psychologische kenmerken van de gebruiker. Conform de Theory of Planned behavior nemen deze een distale positie in het raamwerk in. Ten slotte dient de adoptiestrategie zo ont-

Kernpunten

- Landelijk ontwikkelde wervingsmaterialen, zoals wervingsdraaiboek en de adoptiefolder, kunnen regionale onderwijsondersteunende organisaties ondersteunen, maar worden niet letterlijk gevolgd.
- Slechts de helft van de scholen waaraan per post informatie over het aanbod is verzonden, kan zich herinneren deze informatie te hebben gezien of gelezen.
- De intentie van scholen om de programma's te gaan gebruiken hangt samen met de gepercipiëerde aanwezigheid van de problematiek, de sociale norm en de uitkomstverwachtingen ten aanzien van de preventieprogramma's.

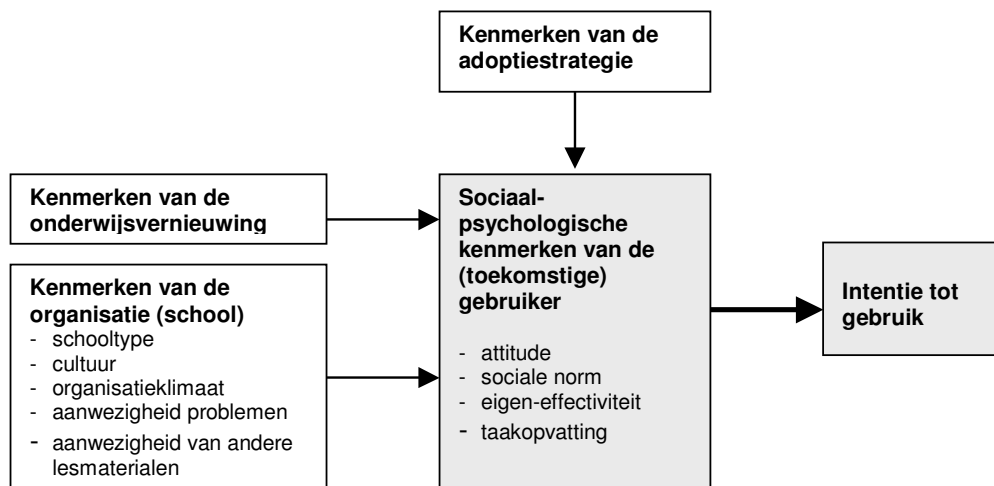
worpen te zijn dat deze aangrijpt op factoren met een doorslaggevende betekenis voor de intentie tot gebruik.

De adoptiestrategie van de twee projecten

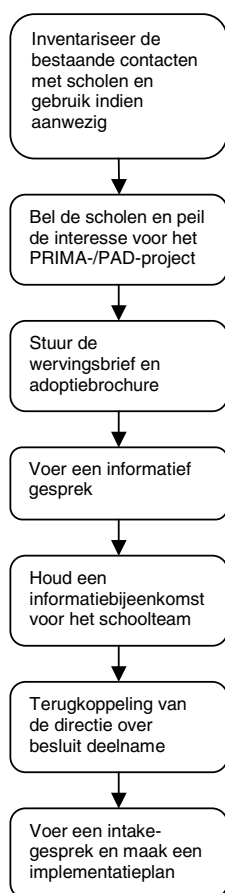
Beide projecten werden uitgevoerd in de schooljaren 2005/2006 en 2006/2007. De werving van scholen vond plaats tussen januari en april 2005 en werd uitgevoerd door medewerkers van de regionale onderwijsondersteunende organisaties. Voor het PAD-project, moesten drie regio's

ieder drie interventiescholen (die twee jaar met het materiaal gingen werken) en drie controlescholen (die niet met het materiaal gingen werken, maar wel meededen met het onderzoek) werven. Voor het PRIMA-Project moesten twee regio's ieder twaalf interventiescholen en twaalf controlescholen werven. De onderwijsondersteunende organisaties werden bij de uitvoering van de wervingsstrategie ondersteund door een landelijke projectgroep. In hoofdlijnen zag de strategie van beide projecten er uit als weergegeven in Figuur 2.

Ondersteuning door de landelijke projectgroep bestond uit een training voor medewerkers van de onderwijsondersteunende organisaties in wervingsvaardigheden. Daarnaast ontwikkelde de landelijke projectgroep een draaiboek bestaande uit diverse materialen, zoals een voorbeeld-wervingsbrief, een checklist voor een informatief gesprek, en een 'adoptiebrochure'. Uitgangspunt voor het ontwerp van de adoptiebrochure vormden de principes van 'vicarious learning', een centraal concept in de Sociale Leertheorie.¹¹ Naast feitelijke informatie over de opbouw en inhoud van het preventieprogramma vertelden docenten ('symbolic models') in deze brochure

Figuur 1 Determinanten van intentie tot gebruik (zie ook¹²)

Figuur 2. Stroomdiagram van de voorgestelde adoptiestrategie voor PAD en PRIMA.

over de uitvoerbaarheid van de leeractiviteiten en over de algemeen door docenten gewaardeerde resultaten daarvan (zoals belangstellende en actief participerende leerlingen).

METHODEN

Onderzoek onder onderwijsondersteunende organisaties

Met medewerkers van de onderwijsondersteunende organisaties van de vijf proefregio's werden interviews gehouden over het verloop van de werving. Nagegaan werd in hoeverre het vooropgestelde wervingsplan was gevolgd, wat redenen waren voor eventuele afwijkingen en welke factoren de werving positief en negatief beïnvloedden. Aangezien de landelijk ontwikkelde wervingsplannen voor PAD en PRIMA hetzelfde zijn, zijn de interviews met medewerkers van PAD en PRIMA regio's in de analyses samengenomen. Waar verschillen bestonden tussen ervaringen voor PAD en PRIMA is dit apart vermeld.

Onderzoek onder scholen

Vragenlijst

Alle scholen in de proefregio's kregen kort na de wervingsfase een vragenlijst toegestuurd met vragen over

achtergrondkenmerken (zoals omvang en signatuur van de school) en mogelijke determinanten van de intentie tot gebruik en of zij van plan waren het preventieprogramma in de toekomst te gebruiken (zie ook Figuur 1).²¹ In Tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de gemeten constructen in de vragenlijst. Een hogere score duidde op een grotere intentie tot gebruik, een meer ondersteunend schoolklimaat, een bruikbaarere preventieprogramma, positievere verwachtingen enzovoorts.

Analyses

De scores van samengestelde variabelen werden alleen berekend als tenminste driekwart van de items van de betreffende schaal was ingevuld. Vanwege de verschillende aard van de twee programma's zijn deze analyses apart uitgevoerd voor de PAD- en de PRIMA-groep. Correlaties tussen intentie tot gebruik en de determinanten hiervan werden berekend. Vervolgens werden met de significante correlaten multiple regressieanalyses uitgevoerd met als afhankelijke variabele de intentie tot gebruik van PAD en PRIMA. Wegens het grote aantal ontbrekende waarden op de determinanten en de selectiviteit van deze non-respons (zie respons sectie), werden ontbrekende waarden in de regressieanalyses *pairwise* behandeld. Bij deze methode worden correlatiecoëfficiënten (waarop de regressieanalyse gebaseerd is) voor paren van variabelen berekend op basis van alle cases met beschikbare data voor die twee variabelen. Zodoende worden respondenten alleen uitgesloten voor berekeningen met de variabelen waarop ze ontbrekende waarden hebben, resulterend in een minimaal verlies in data.²⁴

RESULTATEN

Interviews over de werving door onderwijsondersteunende organisaties

De eerste drie stappen in het draaiboek (inventariseer bestaande contacten, bel scholen en peil interesse, stuur een wervingsbrief en adoptiebrochure) zijn door de onderwijsondersteunende medewerkers niet in die volgorde uitgevoerd. In plaats daarvan hebben de medewerkers van de vijf regio's naar alle scholen in hun regio (416 tot 56 scholen per regio) direct een wervingsbrief met antwoordstrookje plus adoptiebrochure gestuurd. Naar aanleiding van de wervingsbrief kregen de regio's 11 tot 42 positieve reacties binnen. (Per regio ongeveer 9 tot 35% van de scholen).

De onderwijsondersteunende medewerkers vonden het niet haalbaar om alle scholen in hun regio te bellen en vonden de door hen aangepaste werkwijze efficiënter, omdat daarbij geen tijd verloren gaat aan het bellen van ongeïnteresseerde scholen. Bovendien sloot dit meer aan bij hun gebruikelijke werkwijze.

Eén regio introduceerde het project op scholen ook al vóór de mailing door een artikel te plaatsen in de GGD-nieuwsbrief voor basisscholen en door jeugdverpleegkundigen op scholen het project te laten promoten. Dit leverde reeds voor de mailing een aantal geïnteresseerde scholen op.

De onderwijsondersteunende medewerkers belden

Tabel 1 Overzicht van gemeten constructen in de vragenlijst voor intentie tot gebruik met weergave van respectievelijk het construct, een voorbeelditem, het bereik van de schaal, het aantal items waarmee het construct is gemeten, en de betrouwbaarheid van het construct en eventuele referenties.

Construct	Voorbeelditem	Schaal	Items	Betrouwbaarheid (α)
Intentie tot gebruik				
Intentie tot toekomstig gebruik	U gaat (nog) niet met het PAD-leerplan werken. Bent u van plan om in de toekomst wel met het PAD-leerplan te gaan werken?	(1) nee, zeker niet (5) ja, zeker wel	1	-
Kenmerken van de organisatie (de school)				
Aantal leerlingen dat externaliserende gedragsproblemen heeft (PAD)/ pest (PRIMA)	Hoeveel leerlingen op uw school worden naar uw inschatting in meer of mindere mate gepest?	(1) geen (8) meer dan 60%	1	-
Aantal leerlingen dat internaliserende gedragsproblemen heeft (PAD)/ gepest wordt (PRIMA)	Hoeveel leerlingen op uw school hebben naar uw inschatting in meer of mindere mate emotionele problemen (d.w.z. angstig, stil, verlegen, teruggetrokken, etc)?	(1) geen (8) meer dan 60%	1	-
Overige activiteiten m.b.t. onderwerp van lespakket	Er wordt in de klas aandacht besteed aan incidenten met betrekking tot pesten (b.v. in kringgesprekken).	(1) nooit (4) altijd	3	0,53
Registratie sociaal-emotionele ontwikkeling (PAD)/ pestgedrag (PRIMA) op school	Docenten registreren de sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen.	(1) nooit (4) altijd	2	0,51
Organisatieklimaat school ^a				
• Ondersteunend schoolklimaat	Op onze school helpt men elkaar uit de moeilijkheden.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	5	0,91
• Regels	Op onze school wordt verwacht dat men zich volgens de voorschriften gedraagt.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	2	0,78
• Formalisatie	Op onze school wordt het niet naleven van regels bestraft.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	3	0,32
• Innovatief vermogen ^b	Op onze school vinden we het leuk om iets nieuws uit te proberen.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	3	0,69
• Conservatief schoolklimaat ^b	Op onze school vinden we het niet prettig om materialen te gebruiken die nog niet eerder door anderen zijn uitgeprobeerd.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	3	0,75
Sociaal-psychologische kenmerken van de (toekomstige) gebruiker				
Taakopvatting m.b.t. preventie	De meeste docenten op onze school zijn van mening dat preventie van pesten op school behoort tot de taak van de school.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	5	0,74
Eigen-effectiviteit	De lessuggesties in het PRIMA anti-pestbeleid vereisen een klassenorganisatie die de meeste docenten op onze school wel aankunnen.	(1) ja, zeer zeker wel (5) nee, zeer zeker niet	6 (PAD) 10 (PRIMA)	0,83 (PAD) 0,90 (PRIMA)
Inschatting praktische bruikbaarheid lespakket	Het PAD-leerplan sluit goed aan bij de manier waarop wij op onze school werken.	(1) zeer mee oneens (6) zeer mee eens	17	0,85
Uitkomstverwachtingen (product afzonderlijke stellingen):				
• Haalbaarheid leerdoelen	Verwacht u dat als uw school het PAD-leerplan gebruikt, bereikt wordt dat de meeste leerlingen hun zelfcontrole ontwikkelen?	(1) nee, zeer zeker niet (5) ja, zeer zeker wel	9	0,83
• Belang van leerdoelen	Hoe belangrijk vindt u het bereiken van onderstaande leerdoelen binnen de onderwijstaak van uw school wanneer u deze vergelijkt met de overige doelen die u in uw onderwijs nastreeft? - Leerlingen hun zelfcontrole ontwikkelen.	(1) erg onbelangrijk (5) uiterst belangrijk	9	0,89
Sociale norm (product afzonderlijke stellingen):				
• Opvattingen ouders, schoolbeheer, docenten, leerlingen	Hoe denkt u dat zullen reageren als uw school het PRIMA anti-pestbeleid gaat invoeren?	(1) erg negatief (5) erg positief	4	0,89
• Bereidheid te handelen in overeenstemming met deze opvattingen	Als het gaat om het invoeren van het PRIMA anti-pestbeleid, hoeveel trekt u zich dan aan van de verwachtingen / opvattingen daarover van?	(1) heel erg weinig (6) heel erg veel	4	0,67

^a Verkorte Organisatie KlimaatIndex voor ProfitOrganisaties (VOKIPO) voor scholen, De Mets & Mahieu (1998).²³

^b Twee dimensies van Gingiss (1993).²⁴

vervolgens alleen scholen die middels het antwoordstrookje of via de JGZ hadden aangegeven geïnteresseerd te zijn in deelname. De regio's maakten voor het bellen een selectie uit de geïnteresseerde scholen, aangezien zij meer positieve reacties binnen hadden gekregen dan voor

de projectdoelstelling nodig waren. Na het bellen van de geselecteerde scholen gingen de onderwijsondersteunende medewerkers persoonlijk langs op scholen die nog steeds geïnteresseerd waren. In sommige gevallen betrof dit een informatief gesprek met de directeur en/of de

internbegeleider/docent (met name bij PRIMA), in andere gevallen betrof het een informatiebijeenkomst voor het hele schoolteam (met name bij PAD). Bijna nooit werd zowel een persoonlijk informatief gesprek als een informatiebijeenkomst voor het schoolteam georganiseerd, zoals in het draaiboek beschreven stond. Op de scholen waar geen informatiebijeenkomst voor het schoolteam werd gehouden, besloot de schoolleider, vaak in overleg met het team, dat de school aan het project ging deelnemen. De schoolleider vond het in die gevallen vaak niet nodig na het gesprek met de onderwijsondersteunende medewerker ook nog een teambijeenkomst te houden, mede omdat het team in de implementatiefase nog getraind zou worden. Van de scholen die bezocht zijn door een onderwijsondersteunende medewerker besloten de meeste om deel te nemen aan het project (0 tot 4 scholen per regio zijn daarna nog afgehaakt, waarna uit de lijst van geïnteresseerde scholen nieuwe scholen zijn gebeld). Alle vijf de regio's hebben de wervingsdoelstelling gehaald. In het schooljaar 2006/2007 hebben, conform de doelstelling, 24 scholen onder begeleiding van de onderwijsondersteunende organisaties het PRIMA antipestbeleid geïmplementeerd en negen scholen het PAD-leerplan.

Onderwijsondersteunende medewerkers vonden het draaiboek voor de werving nuttig, met name de voorbeeldmaterialen vergemakkelijkt de werving. Toch bemoeilijkt een aantal zaken de werving van scholen. Ten eerste waren beide projecten nog in ontwikkeling toen de werving al begon. In beide projecten waren de lesmaterialen nog niet klaar. Bij het PRIMA project was de tijdsplanning nog niet duidelijk en was het draaiboek voor ondermeer de training van docenten nog niet klaar. Scholen wilden juist precies weten wat hen wanneer te wachten stond, zodat zij ruim van te voren teamtrainin-

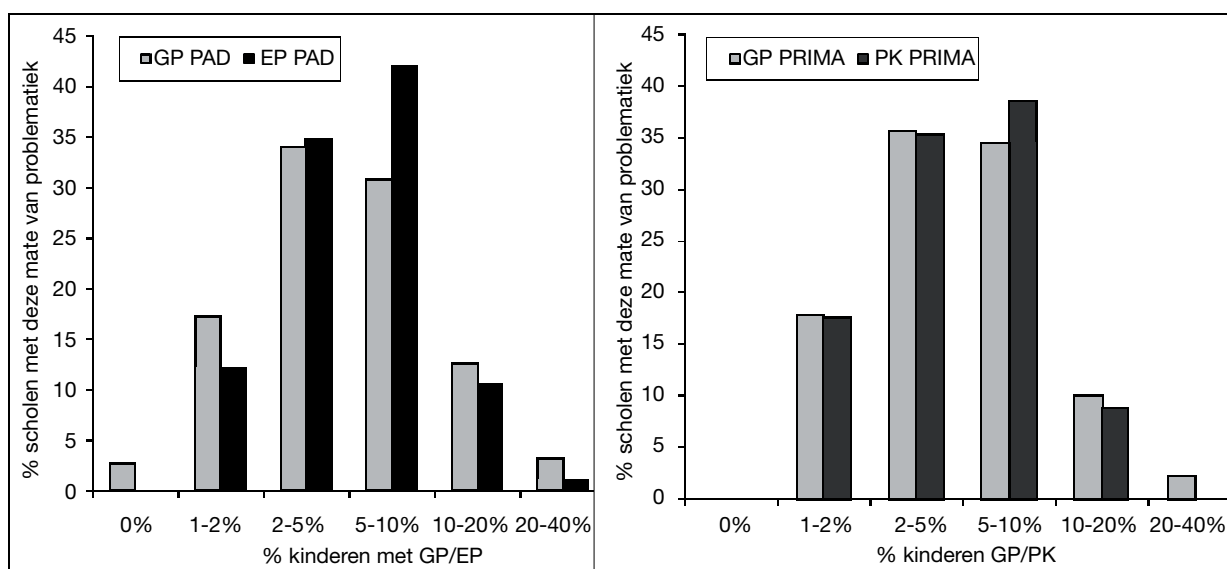
gen konden inplannen, een reële inschatting konden maken van de tijdsinvestering en het (voorbeeld)lesmateriaal konden zien. De onderwijsondersteunende medewerkers vonden het vervelend dat zij in die behoefte van scholen niet tijdig konden voorzien. Ten tweede heeft het project de regio's meer tijd gekost dan van te voren was ingeschat, doordat zij nog veel tijd in de ontwikkeling moesten steken. Ten derde wilden sommige scholen het aanbod afwegen tegen alternatieve lesmaterialen gericht op hetzelfde thema. De onderwijsondersteunende medewerkers waren op dat moment nog onvoldoende toegerust om vragen hierover te kunnen beantwoorden.

Volgens de onderwijsondersteunende organisaties hadden scholen verschillende redenen om met het project aan de slag te willen gaan, zoals de aanwezigheid van de betreffende problematiek bij de leerlingen, het belang van het onderwerp en het imago van de school. Specifiek over de PRIMA-methode gaven scholen aan dat het goed aansloot bij wat er al op de school gebeurde, wat deelname vergemakkelijkt. Redenen die scholen noemden om niet mee te doen aan PAD of PRIMA waren ondermeer de grote tijdsinvestering van het project, dat de school met projecten of ontwikkelingen op andere gebieden bezig was, of dat zij op andere wijze dan PAD of PRIMA al voldoende aandacht besteedden aan het betreffende thema. Een nadeel dat bij de PRIMA-methode genoemd werd, was dat het zich alleen op de bovenbouw richtte.

Vragenlijstonderzoek onder scholen

Respons

In totaal zijn er ongeveer 1000 basisscholen in de deelnemende regio's gevestigd die voor de projecten benaderd konden worden; 783 in de PAD regio's en 219 in de PRIMA regio's. Al deze scholen hebben van de onder-

Figuur 3. Percentage responderende scholen (PAD N=95; PRIMA N=195) met een bepaalde mate van problematiek: (o t/m 40%) kinderen op de scholen uit de PAD-groep die Gedragsproblemen (GP) of Emotionele problemen (EP) vertonen, en uit de PRIMA-groep gepest worden (GP) of zelf pestkop (PK) zijn

Tabel 2 Correlaten van de intentie tot toekomstig gebruik van PAD en PRIMA.

	PAD		PRIMA	
	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>n</i>
Adoptiestrategie				
Wervingsbrief	0,28**	137	0,20	81
Brochure lespakketpreventieprogramma	0,25**	149	0,38**	85
Kenmerken van de school				
Inschatting gedragsproblemen (totaal):				
- Externaliserend (PAD)/pestkop (PRIMA)	0,13*	191	0,11	90
- Internaliserend (PAD)/gepest (PRIMA)	0,14*	190	0,23*	89
Overige activiteiten m.b.t. het onderwerp	0,00	189	-0,30**	95
Registratie	-0,15*	190	-0,24*	95
Organisatieklimaat school:				
- Ondersteunend schoolklimaat	-0,10	188	-0,12	93
- Regels	-0,17*	189	0,01	93
- Formalisatie	-0,02	183	0,08	90
- Innovatief vermogen	-0,02	188	0,17	94
- Conservatief schoolklimaat	0,05	187	-0,24*	93
Kenmerken van de docenten				
Taakopvatting m.b.t. preventie	-0,01	190	0,11	94
Eigen-effectiviteit	-0,01	72	0,03	69
Inschatting praktische bruikbaarheid	0,51**	36	0,13	39
Uitkomstverwachtingen	0,34**	60	0,33**	69
Sociale norm	0,45**	72	0,57**	71

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$ (2-zijdige statistische significantie).

Tabel 3 Regressie voor intentie tot toekomstig gebruik van het lespakket in de PAD-groep en de PRIMA-groep.

	<i>B</i>	β	<i>p</i>	<i>n</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>
Praktische bruikbaarheid lespakket	1,21	0,51	0,01	PAD-leerplan	0,26	9,2**
			0,00	PRIMA-project		
Sociale norm	0,13	0,47	0,00	71	0,44	15,24**
Activiteiten op school m.b.t. pesten	-0,46	-0,28	0,01	95		
Brochure gelezen	0,15	0,23	0,03	85		

** $p < 0,01$ (2-zijdige statistische significantie).

wijsondersteunende organisaties een wervingsbrief met adoptiebrochure toegestuurd gekregen. Kort na de werving kregen alle scholen een vragenlijst toegestuurd. In totaal werden 290 van deze vragenlijsten geretourneerd: 195 (25%) voor PAD en 95 (43%) voor PRIMA. De meerderheid van de teruggestuurde vragenlijsten (90%) was ingevuld door de schoolleider, de overige vragenlijsten meestal door een adjunct-directeur of intern begeleider. De scholen bestonden gemiddeld uit ruim tweehonderd leerlingen met een team van zestien docenten (variërend van 4 tot 42).

Onvolledig ingevulde vragenlijsten

Er was sprake van een relatief grote non-respons op onderdelen van de vragenlijst. Daardoor konden voor een deel van de respondenten meerdere samengestelde variabelen niet berekend worden. Dit was met name het geval bij de determinanten praktische bruikbaarheid (voor 74% van de respondenten niet te berekenen), eigen-effectiviteit (51%), uitkomstverwachtingen (55%) en sociale norm (51%).

Scholen met een lagere intentie om het programma te gaan gebruiken, die de wervingsbrief en brochure niet of minder goed kenden, die al meer deden op het gebied van pesten of sociaal-emotionele ontwikkeling en waar meer gedragsproblemen of pestproblemen voorkwamen, lieten meer vragen open. Voor respondenten van PRIMA kon-

den twee keer vaker constructscores worden berekend dan voor respondenten van PAD.

Kennis van het aanbod

Voordat de vragenlijst aan de schoolbesturen werd verstuurd, kregen alle scholen de wervingsbrief en de adoptiebrochure toegestuurd. Echter, een kwart van de respondenten wist niet meer of ze de brief ontvangen hadden en eveneens een kwart was niet zeker over de brochure. Van de respondenten die zich het materiaal wel herinnerden, werd de brief door 30% niet gelezen, door 25% oppervlakkig en door 45% grondig. De brochure werd slechter gelezen: 50% las de brochure niet en slechts 26% grondig. Gemiddeld werden zowel brief als folder in de PRIMA-groep grondiger gelezen dan in de PAD groep ($\chi^2(2, n = 219) = 12,84, p < 0,01$, respectievelijk $\chi^2(2, n = 235) = 20,14, p < 0,001$).

Bestaande problematiek

Volgens de respondenten van het onderzoek was de problematiek die centraal staat in de beide preventieprogramma's op hun school aanwezig. In Figuur 3 is te zien dat op ongeveer de helft van de scholen volgens eigen inschatting vijf of meer procent van de kinderen gedragsproblemen of emotionele problemen had (PAD), gepest werd of zelf pesterde (PRIMA).

Intentie tot toekomstig gebruik van het preventieprogramma

Twaalf procent van de respondenten was van plan het lesprogramma in de toekomst te gebruiken, terwijl ongeveer de helft (49%) het nog niet wist. Toch had 39% van de respondenten niet de intentie tot gebruik van het lesprogramma. Over het geheel genomen was de intentie positiever voor PRIMA dan voor PAD ($\chi^2(4, n = 256) = 13,04, p = 0,01$).

Regressieanalyse wees uit dat een hogere intentie tot gebruik van PAD en PRIMA significant samenhang met een hogere inschatting van mate waarin de betreffende problematiek op de school speelde en de grondigheid waarmee respondenten de brochure gelezen hadden (zie Tabel 2). Indien er op de scholen volgens eigen zeggen een meer grondige registratie van relevante problemen plaatsvond, was de intentie juist gemiddeld lager. Tot slot hadden respondenten met positievere uitkomstverwachtingen en sociaal normatieve verwachtingen ten aanzien van het preventieprogramma gemiddeld een hogere intentie om het te gaan gebruiken.

Naast bovenstaande significante correlaten van intentie tot gebruik die voor PAD en PRIMA beide werden gevonden, werd een aantal correlaten alleen voor PAD of PRIMA afzonderlijk gevonden. Voor PAD werd de sterkste samenhang gevonden tussen een hogere inschatting van de praktische bruikbaarheid van het lespakket en intentie tot gebruik hiervan. Daarnaast was sprake van een hogere intentie indien de wervingsbrief grondiger gelezen was, terwijl de intentie lager was op scholen waar naleving van regels een grotere rol speelde. Voor PRIMA waren weinig activiteiten op school met betrekking tot pesten en een progressiever schoolklimaat gerelateerd aan een hogere intentie.

Tabel 3 laat de resultaten van een multiple regressie zien op basis van bovengenoemde significante correlaten. Voor het PAD-leerplan bleek de beoordeling van de praktische bruikbaarheid van PAD de belangrijkste determinant te zijn van een hogere intentie tot toekomstig gebruik. Dit verklaarde 26% van de variantie in intentie. Positieve sociale norm, weinig activiteiten op school met betrekking tot pesten en het grondiger lezen van de brochure bleken significante determinanten te zijn van een hogere intentie tot gebruik van PRIMA (verklaarde variantie 44%).

Om meer inhoudelijk inzicht te krijgen in de relevant gebleken samengestelde variabelen zijn op itemniveau correlaties berekend met intentie tot gebruik. Voor PAD gold dat van de zeventien items van praktische bruikbaarheid er vier met name belangrijk waren: aansluiting bij lopende activiteiten ($r = 0,48, p < 0,001$) en bij de gangbare werkwijze op school ($r = 0,55, p < 0,001$); verwachte verbeteringen in het gedrag van de leerlingen ($r = 0,33, p < 0,05$) en in de sfeer in de klas ($r = 0,31, p < 0,01$). Voor PRIMA bleek dat de sociale norm opvattingen van zowel ouders, het schoolbestuur, docenten als leerlingen samenhangen met de intentie tot gebruik ($r = 0,39$ tot $0,55, p < 0,01$).

DISCUSSIE

In dit artikel hebben wij beschreven welke adoptiestrategie gevolgd is bij de invoering van PAD en PRIMA op scholen en welke factoren bepalend bleken voor de intentie tot gebruik. Er kunnen enkele kanttekeningen geplaatst worden bij deze studie. Allereerst zijn de resultaten door het kleine aantal regio's ($n = 5$) en het beperkte aantal geretourneerde vragenlijsten door scholen (22% en 38% respons) niet zondermeer te generaliseren naar andere regio's en scholen. Daarnaast was in het vragenlijstonderzoek sprake van een hoge non-respons op itemniveau. Scholen die de vragenlijst niet retourneerden hebben waarschijnlijk net als scholen die veel items onbeantwoord lieten, minder kennis genomen van de programma's, een lagere intentie tot gebruik en minder positieve opvattingen over de programma's. Dit onderzoek kan daarom geen representatief beeld geven van de waardering van de programma's. Wel geeft het onderzoek inzicht in de relaties tussen variabelen, aangezien deze correlationele analyses minder gevoelig zijn voor selectiebias. Als laatste hebben we niet kunnen nagaan in welke mate een positieve intentie tot gebruik bijdraagt aan daadwerkelijk gebruik van de programma's, omdat deelname van het aantal scholen aan de proefimplementatie vooraf was gelimiteerd.

Het wervingsproces

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de door de landelijke projectgroep ontwikkelde materialen de werving wel makkelijker maakten voor de onderwijsondersteunende organisaties, maar dat de organisaties de in het draaiboek beschreven adoptiestrategie niet volledig opvolgden. De geplande strategie bleek voor hen niet haalbaar en sloot niet aan bij hun gebruikelijke werkwijze. Het grootste verschil in aanpak was dat het eerste contact per post gelegd werd in plaats van per telefoon en dat bijna nooit zowel een informatief gesprek met een schoolleider als een informatiebijeenkomst voor het hele team werd gehouden.

Omdat het bellen van alle scholen niet haalbaar bleek, hebben de regio's eerst alle scholen een mailing gestuurd en alleen scholen gebeld die daar positief op reageerden. Gegeven de beperkte doelstelling van de werving bleek een mailing bestaande uit een brief en adoptiebrochure toereikend. Er kwamen meer positieve reacties van scholen binnen dan het aantal dat kon worden toegelaten tot de daaropvolgende implementatiefase. Echter, de helft van de schoolleiders blijkt met een dergelijke methode niet bereikt te worden; ongeveer de helft van de schoolleiders geeft aan de brief en adoptiefolder nooit te hebben gezien of gelezen, of kan dat zich tenminste niet meer herinneren. Dit komt overigens overeen met resultaten van andere onderzoeken naar het verspreiden van schriftelijke materialen.^{3,25,26} Doordat scholen overspoeld worden met informatie over nieuwe lesmethoden en andere projecten, zullen zij haast noodgedwongen selectief de vele mailings verwerken.

Scholen die de wervingsbrief en adoptiebrochure wel hebben gelezen, hadden een hogere intentie tot toekomstig gebruik van de programma's. Dit kan erop duiden dat

de interesse in de projecten groeide na het lezen van de informatie, maar het is ook mogelijk dat het schriftelijke materiaal meer opviel bij scholen die op zoek waren naar een dergelijk programma. Uiteindelijk heeft slechts een klein gedeelte van de scholen in de regio's gereageerd op de schriftelijke oproep om mee te doen aan het project.

Wanneer alle of zoveel mogelijk scholen in een regio geworven moeten worden, is een mailing dus niet afdoende. Als gevolg kan de informatie aan de aandacht zijn ontsnapt van scholen die gezien de problematiek op hun school wel baat zouden hebben bij deze interventieprogramma's. Een actieve persoonlijke benadering van scholen waarvan bijvoorbeeld uit de jeugdmonitor is gebleken dat de problemen spelen, is daarom aan te raden.

Indien toch gekozen wordt voor een schriftelijke benadering van scholen, moet de toegestuurde informatie in positieve zin opvallen. Scholen attenderen op het preventieprogramma voorafgaand aan de mailing kan hierbij helpen. Dit kan gebeuren via massamediale kanalen, bijvoorbeeld door het plaatsen van een artikel of advertentie in een lokale nieuwsbrief of krant, maar ook door middel van persoonlijke contacten die toch al plaatsvinden. Te denken valt aan JGZ-medewerkers die al geregeld op scholen komen, zoals in één regio ook met succes is gebeurd. Onderzoek naar de werving van scholen door GGD-en voor een project gericht op seksuele voorlichting, liet ook zien dat de persoonlijke contacten van jeugdverpleegkundigen de werving positief beïnvloedden.²⁶

Volgens het draaiboek moesten scholen die na het eerste telefoongesprek geïnteresseerd bleken, nader geïnformeerd worden middels een gesprek met de schoolleider en vervolgens in een bijeenkomst voor het hele schoolteam. In de meeste gevallen werd echter of een informatief gesprek met de schoolleider of een informatiebijeenkomst voor het team georganiseerd, maar niet allebei. Alhoewel in beide gevallen het grootste deel van de scholen waar dit plaatsvond besloot om deel te nemen, schuilt er een gevaar in het overslaan van een informatiebijeenkomst voor het hele schoolteam, omdat daarmee een kans voor het creëren van draagvlak onder het team gemist wordt.

Factoren die intentie tot gebruik beïnvloeden

Uit de vragenlijsten en de interviews zijn enkele factoren naar voren gekomen, die een rol hebben gespeeld bij de intentie tot gebruik van scholen. Allereerst hadden scholen met, naar eigen zeggen, meer problemen op het gebied van het preventieprogramma, een hogere intentie tot gebruik van het preventieaanbod.

Met betrekking tot PRIMA bleek verder dat de intentie tot gebruik lager was op scholen waar al activiteiten werden ondernomen om pesten tegen te gaan. Dat op scholen al activiteiten worden ondernomen wil echter niet zeggen dat bestaande problemen ook zullen afnemen, aangezien niet bekend is of de uitgevoerde activiteiten effect hebben.

Naast de gepercipieerde aanwezigheid van de problematiek bleken de sociale norm en de uitkomstverwachtingen ten aanzien van het preventieprogramma samen te

hangen met de intentie tot het gebruik van PAD en PRIMA. Voor PAD, een zeer intensief preventieprogramma, was de inschatting van de praktische bruikbaarheid door de scholen de belangrijkste voorspeller van intentie. De interviews bevestigden dit beeld. Schoolleiders zeiden tegen de onderwijsondersteunende organisaties dat zij met het pakket gingen werken omdat het qua inhoud en tijdsinvestering goed aansloot en omdat het preventieprogramma goed leek voor het imago van de school.

In tegenstelling tot wat verwacht kan worden op basis van twee eerdere onderzoeken,^{11,20,27} werd geen directe invloed gevonden van eigen-effectiviteit op intentie tot gebruik. Dit kan komen doordat in ons onderzoek determinanten gemeten werden bij schoolleiders, en niet zoals bij eerdere onderzoeken bij de uitvoerende docenten. Het is mogelijk dat bij schoolleiders andere argumenten een rol spelen dan bij uitvoerders.

Aanbevelingen

In dit onderzoek is uitgegaan van het aanbodgericht werven van scholen voor een enkel (veelbelovend) project. Op dit moment is deze manier van werken de praktijk in veel regio's. De samenhang en afstemming tussen verschillende projecten en aanbieders is daarbij niet gewaarborgd. Als gevolg worden scholen benaderd met een keur aan (gezondheidspreventie)projecten van diverse afzenders. Voor scholen is het moeilijk de kwaliteit van dat aanbod te bepalen en daaruit een gerichte keuze te maken. Een alternatief is de strategie die gevolgd wordt bij SchoolSlag of de Gezonde School methode.²⁸ Bij de SchoolSlag methode werken verschillende (onderwijsondersteunende)organisaties uit (met name) de gezondheids- en welzijnssector samen bij het werven van scholen en worden scholen via één vaste contactpersoon vraaggericht begeleid bij het opstellen van een integraal schoolgezondheidsbeleid.²⁹ De GGD Zuid Limburg heeft laten zien dat deze werkwijze beloftevol is, maar er is nog een weg te gaan voordat deze ideale situatie landelijk is bereikt. Tot die tijd kunnen de onderstaande aanbevelingen naar aanleiding van de huidige adoptiestrategie ter hand worden genomen.

Ook al hebben onderwijsondersteunende organisaties hun eigen draai gegeven aan de adoptiestrategie zoals in het draaiboek beschreven stond, de door de landelijke projectgroep ontwikkelde materialen, zoals de adoptiefolder, maakte de werving wel makkelijker voor de organisaties. Het is daarom aan te raden om vanuit landelijke projecten aandacht te besteden aan de ontwikkeling van een adoptiestrategie. Bij het ontwikkelen van een adoptiestrategie moet echter meer rekening gehouden worden met wat in de praktijk haalbaar is. Een aandachtspunt daarbij is het actief benaderen van een selectie van scholen op basis van risicoprofielen.

Daarnaast is gebleken dat de werving van scholen ernstig wordt gehinderd indien de programmamaterialen en de planning van het project niet bij aanvang klaarliggen. Ook is aanvullend materiaal voor regionale ondersteuners wenselijk om vragen van scholen beter te kunnen beantwoorden. Bijvoorbeeld informatie waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen de aangeboden

programma's PAD/PRIMA en veel gebruikte alternatieve programma's. De vergelijking zou zowel op inhoudelijke als praktische uitvoeringsaspecten moeten ingaan. Ook kan voor het in kaart brengen van de kwaliteit van vergelijkbare programma's de schoolslag-checklist een hulpmiddel zijn.²⁸

De wervingsstrategie zal ook moeten anticiperen op factoren waarvan bekend is dat ze een rol spelen bij de beslissing van scholen om al dan niet een bepaald programma te gaan gebruiken. Het onderzoek geeft hiervoor aanknopingspunten. Er kan bijvoorbeeld gebruik worden gemaakt van 'modellen' (zoals een leerkracht die de praktische bruikbaarheid van de materialen bevestigt) of "normsetting" (zoals het opvoeren van ouder(s) of leerling(en) die aangeven dat zij het belangrijk vinden dat de school aan betreffende problematiek aandacht besteedt). Ook is van belang de doelen van het preventieprogramma op leerling-niveau duidelijk te maken en te laten zien waarom met deze interventie die doelen naar verwachting behaald kunnen worden. Bewijs daarvoor wordt verdergaand aangevuld door de nog te publiceren resultaten van het effectonderzoek dat is uitgevoerd onder leerlingen van de scholen in de proefregio's die uiteindelijk met het PAD-leerplan en de PRIMA-methode zijn gaan werken.

ABSTRACT

The adoption of school based prevention programs; From message tot decision.

School based prevention programs are often left unused. The decision of schools to start working with a program is the first step towards actual use of it. When educational support services want to motivate schools to start working with certain programs, they should use an adoption strategy addressing determinants that play a part in the adoption decision of schools. In this article the adoption strategy of two school based prevention programs is outlined. Based on interviews with employees of educational support services it was explored how the recruitment of schools was done. Furthermore, based on questionnaires for school principals it was examined which factors determined their intention to start working with the programs. Based on these findings recommendations are given for adaptations of the adoption strategy.

Key words: determinants of implementation, implementation strategy, school based prevention programs

LITERATUUR

1. Paulussen TWG, Wiefferink CH. Implementatie is geen vanzelfsprekendheid. JGZ 2003;4:68-71.
2. Wiefferink CH, Poelman J, Linthorst M, Vanwesenbeeck I, Van Wijngaarden JCM, Paulussen TGW. Outcomes of a systematically designed strategy for the implementation of sex education in Dutch secondary schools. Health Educ Res 2005;20:323-33.
3. Rogers EM. Diffusion of innovations (5th Ed.). New York: The Free Press, 2003.
4. Greenberg MT, Kusché CA, Cook ET, Quamma JP. Promoting emotional competence in school-aged children. The effects of the PATHS-curriculum. Dev Psychopathol 1995;7:117-36.
5. Overveld CW van. Het PAD-leerplan. Een systematische aanpak voor de sociaal-emotionele ontwikkeling. Tijdschr Orthopedagogiek 2001;40:251-8.
6. Olweus D. Bullying at school, what we know and what we can do. Oxford (UK): Blackwell Publishing, 1993.
7. Olweus D. Bullying at school. Basic facts and an effective intervention program. Promot Educ 1994;1:27-31.
8. Ruiter M, Wiefferink K, Buijs G. Het PRIMA Pakket. De bewerking van een effectief bewezen antipestprogramma voor Nederland (in voorbereiding).
9. Hoekstra F, Beek J ter, Wiefferink CH, Buijs G. Proefimplementatie van het PRIMA antipestbeleid op basisscholen. Tijdschr Gezondheidswet 2007;85:195-8.
10. Ajzen I. The theory of planned behavior. Organ Behav Hum Decis Process 1991;50:179-211.
11. Bandura A. Social foundations of thoughts and action. A social cognitive theory. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, 1986.
12. Paulussen TGW. Adoption and implementation of AIDS education in Dutch secondary schools. (dissertatie) Maastricht: Universiteit Maastricht, 1994.
13. Burak LJ. Examination and prediction of elementary school teachers' intentions to teach HIV/AIDS education. AIDS Educ Prev 1994;6:310-21.
14. Doyle W, Ponder GA. The practicality ethic in teacher decision-making. Interchange 1977;8:1-12.
15. Fang Z. A review of research on teacher beliefs and practices. J Educ Res 1996;48:47-65.
16. Paulussen TGW, Kok GJ, Schaalma HP. Antecedents to adoption of classroom-based AIDS education in secondary schools. Health Educ Res 1994;9:485-96.
17. Sarama J, Clements DH, Jacobs Henry J. Network of influences in an implementation of mathematics curriculum innovation. International Journal of Computers for Mathematical Learning 1998;3:113-48.
18. Clark CM, Peterson PL. Teachers' thought processes. In: Wittrock MC, redactie. Third handbook of research and teaching. New York: Macmillan, 1986, p. 255-90.
19. Orpinas P, Kelder S, Murray N, Fourney A, Conroy J, McReynolds L, Peters R. Critical issues in implementing a comprehensive violence prevention program for middle schools. Educ Urban Soc 1996;28:456-72.
20. Howe AC, Bell J. Factors associated with successful implementation of interdisciplinary curriculum units. Research in Middle Level Education Quarterly 1998;21:39-52.
21. Fleuren MAH, Wiefferink CH, Paulussen TGW. Determinanten van innovaties in gezondheidszorgorganisaties. Systematische literatuurreview. Tijdschr Gezondheidswet 2006;3:160-7.
22. De Mets J, Mahieu P (Red.). Witte vlucht, zwarte magie? Stapstenen in het opnieuw aantrekkelijk maken van concentratiescholen voor autochtone leerlingen. Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1998.
23. Gingiss PL, Gottlieb NH, Brink SG. Measuring cognitive characteristics associated with adoption and implementation of health innovations in schools. Am J Health Promot 1994;8(3): 294-301.
24. Tabachnick BG, Fidell LS. Using multivariate statistics, fourth edition. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon, 2001.
25. Putten AAJ van der, Boer AS de, Wiegers TA. Zonder implementatie geen effect van nieuw voorlichtingsmateriaal. Tijdschr Jeugdgezondheidsz 2005;37(4):67-73.

26. *Wiefferink CH, Paulussen TWG, Linthorst M, Poelman J, Van-wesenbeeck I, Wijngaarden JCM van.* Planmatige invoering van het herziene lesprogramma Lang Leve de Liefde. Een tussentijds verslag van ervaringen van GGD'en met scholen. *GGD Nieuws* 2002;4:17-22.
27. *Leurs MTW, Bessems K, Schaalma HP, Vries H de.* Focuspoints for school health promotion improves in Dutch primary schools. *Health Educ Res* 2007;22:58-69.
28. *Leurs MTW, Jansen MWJ, Schaalma HP, Mur-Veerman IM, De Vries NK.* The Tailored Schoolbeat-Approach: New Concepts for Health Promotion in Schools in the Netherlands. *In Clift S,*

- Jensen BB, (eds.).* The Health Promoting School: International Advances in Theory, Evaluation and Practice. Copenhagen: Danish University of Education Press 2005.
29. *Ruiter S de, Buijs G.* Kwaliteit in Beeld. Woerden: NIGZ, 2007.

CORRESPONDENTIEADRES

Femke Hoekstra, GGD Amsterdam, Cluster EDG , Postbus 2200, 1000 CE Amsterdam, tel: 020-5555789, e-mail: fhoekstra@ggd.amsterdam.nl

Voor publicatie aanvaard in november 2008.